

PETER PODOLAN
MIRIAM VIRŠINSKÁ

SLOVENSKÉ DEJINY

III 1780 – 1914

SLOVENSKÉ DEJINY III

Bratislava 2014

PETER PODOLAN
MIRIAM VIRŠINSKÁ

Slovenské dejiny

III

1780 – 1914

Vydalo Literárne informačné centrum
Námestie SNP 12
812 24 Bratislava
www.litcentrum.sk

© Peter Podolan 2014
© Miriam Viršínská 2014
© Literárne informačné centrum 2014

Recenzenti:
Prof. PhDr. Dušan Škvarna, PhD.
Mgr. Peter Šoltés, PhD.

Prvé vydanie

Zodpovedná redaktorka:
Otília Škvarnová

Grafická úprava:
Návrh obálky a grafickej úpravy Dušan Grečner

Sadzba:
Matúš Lelovský

Obrazový materiál:
Literárny archív Slovenskej národnej knižnice Martin,
Archív Matice slovenskej, SNG

ISBN 978-80-8119-081-0

OBSAH

ÚVOD7
HLAVA I	
VÝVOJ V HABSBUERSKEJ MONARCHII A SLOVÁCI V ROKOCH 1780–1848 11
1. Obdobie vlády Jozefa II. (1780–1790) 12
2. Obdobie vlády Leopolda II. (1790–1792) 24
3. Obdobie vlády Františka I. (1792–1835) 27
4. Obdobie vlády Ferdinanda I. (1835–1848) 43
HLAVA II	
SLOVENSKÉ NÁRODNÉ OBRODENIE 51
1. Problém formovania moderného národa (1780–1849) 52
2. Osvietenská etapa národného hnutia 64
3. Generácia Bohuslava Tablica a Juraja Palkoviča 78
4. Generácia Všeslávie 87
5. Generácia štúrovcov 108
HLAVA III	
SLOVÁCI V REVOLÚCII 1848/1849 149
1. Revolučná vlna v Európe a Uhorsku 150
2. Slovenské povstanie v septembri 1848 176
3. Zimná výprava na prelome rokov 1848 a 1849 191
4. Situácia v monarchii a štátoprávne snahy Slovákov na jar 1849 196
5. Letná výprava roku 1849 205
HLAVA IV	
VÝVOJ V HABSBUERSKEJ MONARCHII A SLOVÁCI V ROKOCH 1859–1867 213
1. Politický vývoj v habsburskej monarchii 214
2. Neoabsolutizmus v Uhorsku 223
3. Slováci v období neoabsolutizmu 227
4. Politický vývoj v rokoch 1859–1867 239
5. Slováci v Uhorsku v rokoch 1859–1867 243

HLAVA V

SLOVÁCI V DUALISTICKEJ MONARCHII (1867–1890)277
1. Rakúsko-uhorské vyrovnanie a národnostný zákon278
2. Slovenské národné hnutie v období dualizmu (1867–1875)284
3. Spoločensko-politické pomery v Uhorsku v rokoch 1875–1890309
4. Slovenský politický život v rokoch 1875–1890315

HLAVA VI

SLOVÁCI V OBDOBÍ ZOSTRENÉHO NÁRODNOSTNÉHO ÚTLAKU (1890–1914)323
1. Politický vývoj v Uhorsku v rokoch 1890–1905324
2. Aktivizácia slovenského národného hnutia – spolupráca nemaďarských národov328
3. Diferenciácia v slovenskom politickom hnutí na prelome storočí337
4. Slovensko-česká spolupráca349
5. Slovenské vyst'ahovalectvo352
6. Politický vývoj v Uhorsku pred prvou svetovou vojnou355
7. Slovenská politika pred prvou svetovou vojnou359

Peter Podolan je autorom Hlavy I – III,
Miriám Viršínská je autorkou Hlavy IV – VI.

Edičná poznámka372
Texty k obrázkom372
Literatúra373
Menný a miestny register393

ÚVOD

Nijaké historické obdobie nie je v dejinách izolovaným ostrovom. Vždy nadväzuje na predchádzajúci vývoj, pokračuje v ňom alebo sa oproti nemu vymedzuje a vždy predstavuje aj základ nasledujúcich období. Ani 19. storočie nie je výnimkou. Napriek tomu ho vnímame ako akýsi nový začiatok a východisko pre dianie v 20. storočí aj pre našu prítomnosť.

Zvyčajne býva toto tzv. dlhé storočie vymedzené rokmi 1780 – 1918. Historické medzníky sú však iba umelými bodmi v toku dejín, ich platnosť obmedzuje istý uhol nazerania. Prirodzene, život ľudí tesne pred takýmito medzníkmi i po nich sa v skutočnosti mení len veľmi málo.

V prípade 19. storočia je výraznejšia horná hranica vymedzenia – rok 1918. Ten je naozaj zlomový: skončila sa hrôzostrašná prvá svetová vojna, rozpadli sa tradičné štátne celky, habsburská monarchia a Uhorsko, ktoré zlyhali vo svojej úlohe poskytnúť základné ľudské i národné práva svojim obyvateľom, a vznikla Československá republika, ktorá sa navzdory svojim nedostatkom musela súčasníkovi javiť ako zázrak, pričom skutočne bola zásadným zvratom vo vývoji slovenského povedomia, ktoré sa oproti podmienkam v Uhorsku mohlo konečne slobodne rozvíjať. Negatívom iste bola zmenená hospodárska situácia, strata predtým domácich trhov, ako i oslabenie postavenia vzniknutých menších štátov, ktoré prišli o ochrannú bublinu stredoeurópskej veľmoci. V konečnom dôsledku však tento krok nebol neúspešný a odštartoval sériu zmien úzko súvisiacich s našou súčasnosťou. Pravda, v našej knihe sa historický výklad končí roku 1914, pretože špecifické štyri roky slovenských dejín počas prvej svetovej vojny sú už opísané vo štvrtom zväzku tohto edičného radu.

Zložitejšie je uchopenie dolnej hranice vymedzenia – roku 1780. Ak sa na vývoj pozrieme komplexne, je evidentné, že veľkým medzníkom bol koniec ťaživého 17. storočia a najmä stavovských povstaní, z ktorých posledné sa skončilo roku 1711. Nasledovalo obdobie konsolidácie, nápravy vojnových škôd jednak po stavovských povstaniach, jednak po prítomnosti Turkov. Ohrozenie Osmanskou ríšou prestalo byť akútnym nebezpečenstvom, naopak, prebiehala reconquista Osmanmi dávno odtrhnutých území. Reformné úsilie habsburských panovníkov vyvrcholilo počas osvietenského absolutizmu (Mária Terézia, Jozef II., Leopold II.) predovšetkým v druhej polovici 18. storočia.

Zásadný zlom z hľadiska európskeho vývoja predstavovalo vypuknutie Veľkej francúzskej revolúcie roku 1789, pričom šokom pre korunované hlavy Európy iste bola poprava francúzskeho kráľa roku 1793. Vzhľadom na vývoj u nás to znamenalo koniec osvietenských reforiem a roku 1792 presadenie sa úzkostlivého režimu, ktorý sa nerozvíjal, iba zúfalo konzervoval starý poriadok (František I.). Rokmi 1792 – 1848 býva ohraničené predrevolučné obdobie, ktoré je odkazom na udalosti v marci 1848, keď došlo v habsburskej monarchii k viacerým povstaniam meruôsmeho roka. Porážka revolúcie v Uhorsku roku 1849 je zase bodom delenia prvej a druhej polovice 19. storočia.

Prečo sa teda považuje za medzník rok 1780, spojený s nástupom Jozefa II.? Súvisí to najmä s vystúpením osvietenskej generácie, s jej činnosťou už v 80. rokoch a s kodifikovaním bernolákovskej slovenčiny. Rozmach hnutia úzko súvisel s rásnymi reformami Jozefa II., s jeho národnostnou či jazykovou politikou.

Koniec 18. storočia bol v habsburskej monarchii vďaka ideológii osvietenstva priam nabitý modernizačnými trendmi, no nie všetky reformy sa ujali. Liberalizáciu zastavil strach zo straty mocenského postavenia panovníckeho dvora i stavov. Monarchia sa vrátila ku konzervatívne-
mu kurzu, ktorý iba utužila paranoja v období napoleonských vojen. Tie spôsobili veľké územné straty, hospodárske a ekonomické škody aj úbytok obyvateľstva. Monarchia však lavírovaním nakoniec situáciu zvládla, ba stala sa politickým hegemonom Európy. Žiaľ, konzervovanie pomerov do revolúcie 1848/1849 znamenalo premrhanie tohto potenciálu. Modernizácia sa už netýkala spoločenskej a politickej doktríny, napredovala iba v hospodárskej oblasti.

Toto obdobie ovplyvnil spor panovníka a uhorských stavov. V Uhorsku súperili myšlienky liberalizmu a konzervativizmu. Stavby však namiesto zásadných reforiem spoločnosti a hospodárstva radšej sledovali chiméru národne unifikovanej krajiny, čo sa v multietnickom štáte ukázalo ako problematické. Okrem dominantného a protežovaného maďarského národného hnutia totiž myšlienky nacionalizmu, prevzaté najmä z nemeckého prostredia, sledovali aj ostatné národné hnutia.

Obdobie národného obrodovania, významnej etapy procesu formovania moderného slovenského národa, prinieslo postupné riešenie viacerých otázok. Kľúčovým bolo etablovanie spisovného jazyka, ktoré sťažovali konfesijné rozpory a tradície. Medzi sebou súperili najmä novokodifikované verzie slovenčiny v podobe bernolákovčiny a štúrovčiny, ale

aj rôzne verzie češtiny (od biblickej cez modernizovanú až po českoslovenčinu), či dokonca projekty všeslovanského jazyka. Spory sa napokon skončili kompromisom.

Generácie slovenského národného hnutia napriek istému súpereniu sledovali jediný cieľ – povznesenie Slovákov. Snažili sa o to rôznymi spôsobmi, predovšetkým vzdelávaním, osvetou, literárnou a vedeckou činnosťou, od 40. rokov 19. storočia aj politickými aktivitami. Pomyselným vrcholom sa stali revolučné roky, ktoré v rýchlom slede priniesli nové výzvy, myšlienky i riešenia.

Revolučné roky 1848/1849 predstavovali prelomový moment v habsburskej monarchii, v ktorom Slováci po prvý raz samostatne bojovali za právo na sebaurčenie. Revolučný zápas so sebou priniesol nové podmienky na rozvoj slovenskej spoločnosti, ktorá pritom nezostávala izolovaná od diania v celej habsburskej ríši. Demokratické a konštitučné výdobytky už nebolo možné zvrátiť a nezmazateľne ovplyvnili ďalší vývin. Ani nastolenie neoabsolutistického režimu v 50. rokoch 19. storočia nezabrzdilo začatý modernizačný proces. Centralizácia, byrokratizácia a germanizácia, sprevádzajúca neoabsolutizmus, mala za cieľ po turbulentných revolučných rokoch stabilizovať monarchiu, čo poznačilo život všetkých národov v nej žijúcich. Slovákom sa napriek prísnemu režimu podarilo dosiahnuť dohodu v otázke spisovného jazyka a ustáliť zreformovanú podobu spisovnej slovenčiny.

V druhej polovici storočia sa Slováci usilovali politicky presadiť a spolu s ostatnými národmi habsburskej monarchie sa stať rovnoprávnymi. Slovenské politické aktivity vyvrcholili v 60. rokoch 19. storočia skoncipovaním základného programového dokumentu slovenskej politiky – Memoranda národa slovenského, ktorého sa Slovenská národná strana ako jediná oficiálna politická reprezentantka Slovákov pridržala až do začiatku 20. storočia ako základného politického dokumentu. Memorandum sformulovalo požiadavku uznať samostatnosť slovenského národa a jeho samosprávu v podobe slovenského Okolia. Úspešné obdobie slovenského politického a kultúrneho života zavrášilo v 60. rokoch 19. storočia založenie celonárodnej kultúrnej a vedeckej organizácie Matice slovenskej a slovenských stredných škôl.

Na ďalší vývoj slovenského národného hnutia malo markantný vplyv rakúsko-uhorské vyrovnanie z roku 1867. Maďarské vládnuce kruhy aj ním sledovali len jeden cieľ: vytvorenie maďarského národného štátu s jednotným politickým uhorským (maďarským) národom. Dosiahnuť

tento cieľ im mala pomôcť maďarizácia všetkých oblastí politického, verejného aj kultúrneho života nemaďarských národov uhorského štátu. Hoci nebezpečenstvo maďarizácie si slovenské politické elity zreteľne uvedomovali, bezprostredne po vyrovnaní nastal v slovenských národných radoch rozkol, keď časť Slovákov odmietla Memorandum z roku 1861 i autonómiu ako jadro slovenského politického programu. Vznikom Novej školy slovenskej sa začala diferenciacia politických síl v slovenskom národnom hnutí.

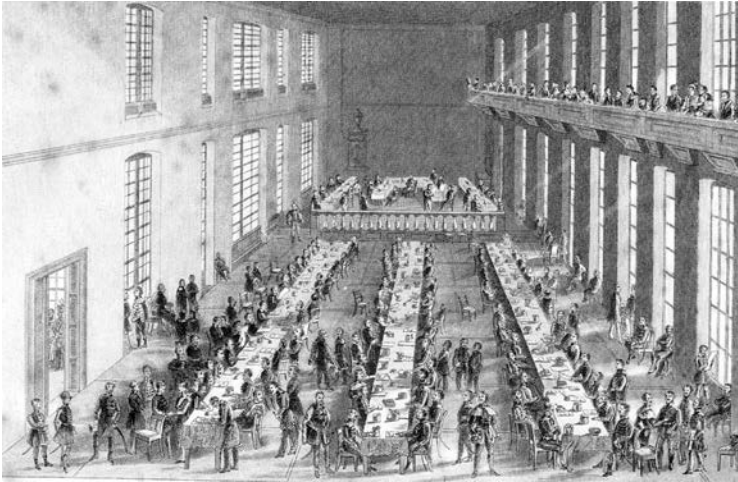
Maďarizácia sprevádzajúca život nemaďarských národov v Uhorsku od vyrovnania až do zániku Rakúsko-uhorskej monarchie roku 1918 prispela koncom 19. storočia ku koncentrácii slovenských národných síl v boji proti odnárodňovaniu a v zápase za demokratické práva. Na druhej strane slovenská politika sa aj pod vplyvom celouhorského politického diania diferencovala, sformovali sa viaceré politické prúdy. Koncom 19. storočia sa zintenzívnila spolupráca nemaďarských národov Uhorska, ako aj slovensko-česká spolupráca.

Devätnáste storočie je v slovenských dejinách obdobím mimoriadne bohatým na udalosti. A tak už od začiatku tvorby tohto diela stála pred nami, jeho autormi, náročná úloha: na relatívne obmedzenom priestore priblížiť čitateľom slovenské dejiny zrozumiteľným štýlom, aby po ňom siahli nielen študenti histórie, ale aj laická verejnosť so záujmom o slovenskú históriu. V súlade s koncepciou existujúceho projektu slovenských dejín Literárneho informačného centra sme sa zamerali na priblíženie slovenskej minulosti najmä v chronologickom slede, sústredili sme sa na vykreslenie našich dejín v širšom štátnom i medzinárodnom kontexte, ako ich ovplyvňovalo celoštátne a v konečnom dôsledku aj európske dianie. Vopred určený rozsah a pravidlá zväzku stanovili limity, ktorých sme sa pridržali. S ohľadom na už vydané zväzky Slovenských dejín sme sa venovali najmä politickým a ideovým dejinám slovenského národa v 19. storočí. Dúfame, že aj tento zväzok Slovenských dejín si získa svoj okruh čitateľov, podobne ako si ich našli už vydané zväzky I, IV a V.

PhDr. Peter Podolan, PhD.,
Mgr. Miriam Viršínská, PhD.

HLAVA

I

VÝVOJ V HABSBURSKÉJ
MONARCHII A SLOVÁCI
V ROKOCH 1780 – 1848

1. Obdobie vlády Jozefa II. (1780–1790)

Osvietenský absolutizmus

Habsburská monarchia, a v rámci nej osobitne Uhorsko, bola oproti západnej Európe zaostávajúca krajina, navyše zložená z nekonzistentných prvkov. Zaostávala vojensky i hospodársky, vyznačovala sa náboženskou intoleranciou a boli tu slabo vyvinuté spoločenské vrstvy, ktoré v západnej Európe stáli na čele pokrokových zmien. Už od skončenia stavovských povstaní preto boli panovníci ako Jozef I. či Karol III. nútení reformovať krajinu. V prípade trojice ďalších vladárov, už z habsbursko-lotrinskej dynastie – Márie Terézie, Jozefa II. a Leopolda II. –, sa hovorí o tzv. osvietenskom absolutizme. Bol to vtedy dominantný politický systém, ktorý spájal prvky absolutizmu s ideológiou osvietenstva. Absolutizmus predstavoval formu vlády, kde mal panovník absolútnu moc, nebol nikým a ničím obmedzovaný. Vládol pomocou dekrétov, ktoré mali platnosť zákona. Cieľavedome budoval centralizmus, jednotný štát, a snažil sa zjednotiť vládu na územiach, kde bola moc regionálne rozdrobená. V prípade mocenskej konkurencie v podobe šľachty sa usiloval oslabiť jej vplyv, podriadiť si jej právomoci. Trval na budovaní štátnych orgánov s proreformnými a vzdelanými úradníkmi. K absolutizmu sa pridalo osvietenstvo ako ideológia, ktorá jeho pôsobenie posunula iným smerom. Osvietenské reformy sledovali modernizáciu spoločnosti zo všetkých stránok. Presadzovali princíp rovnosti ľudí, ktorá bola prioritou aj pred zákonom, čo znamenalo nový právny poriadok, čiže potrebu odstrániť či oslabiť staré stavovské normy. Stúpol záujem o nepriviligované vrstvy, lebo tvorili väčšinu obyvateľstva, od ktorého sa odvodzovala legitimita panovníka. Vynakladalo sa značné úsilie na ich vzdelanie a pozdvihnutie ich života. Súčasne absolutizmus tradične pôsobil v zmysle oslabovania šľachtických privilégií a posilňoval postavenie poddaných. Pre širokospektrálne zmeny krajiny v oblasti hospodárstva i spoločnosti boli nutné mnohé reformy a osveta, podporovali sa nové zložky podnikania (manufaktúry, komunikácie), modernizácia poľnohospodárstva (nové plodiny a postupy) i vedomia (hygiena, náboženské reformy, pôsobenie proti poverám).

V dynamike činnosti jednotlivých panovníkov sa však prejavili rozdiely. Mária Terézia sa obklopila suitou poradcov, ktorí zodpovedali za reformy, tie presadzovala pomalšie a citlivejšie, pričom sa sústredila na vyspelejšie rakúske a české krajiny. Jej syn Jozef II. bol už sám presvedčeným osvietencom, iniciátorom reforiem a osobne riadil ich

zavádzanie. Zameral sa predovšetkým na najproblematickejšiu krajinu svojej ríše – Uhorsko. Bol radikálny, nekompromisný, neraz necitlivý a reformy zavádzal bez úvah o ich dosahu a vyznení. Aj Leopold II. bol aktívny, no na rozdiel od brata diplomatickejší, uvážlivý. Ak Mária Terézia obmedzovala moc a práva zemepánov, Jozef II. spochybňoval samu podstatu feudalizmu. Osvietenský absolutizmus predstavoval akúsi revolúciu zhora, ktorú sa v Európe podarilo presadiť najmä v škandinávskych krajinách a bola pravým opakom Veľkej francúzskej revolúcie (1789).

Keď sa najstarší syn Márie Terézie stal 29. 11. 1780 panovníkom všetkých habsburských území a kráľom Uhorska, mal už isté skúsenosti s vysokou politikou – od 3. 4. 1764 bol cisárom Svätej rímskej ríše nemeckého národa a od 21. 9. 1765 spoluvládcom Márie Terézie. Keďže panovníčka syna dobre poznala, nepúšťala ho do rozhodovania vnútorných záležitostí, ale zverila mu zahraničnú politiku a správu armády. Jozef sa usiloval najmä o zlepšenie vzťahov s Pruskom, výsledkom bol súhlas Pruska s obsadením spišského zálohu (1769) a účasť na prvom delení Poľska (1772). Riešil aj spory so Svätou stolicou. Nikdy sa nedal korunovať za kráľa ani českou, ani uhorskou korunou. Jednak sa nechcel zaviazat' stavom (inauguračný dekrét, ústava), jednak korunováciu pokladal za zbytočnú ceremóniu, korunovačné klenoty boli preňho iba historickými umeleckými predmetmi. Uhorskú korunu dal previezť do Viedne. Uhorský snem nezvolával. Svoje nariadenia presadzoval pomocou dekrétov – patentov. Pre územie celej monarchie vydal počas svojej vlády asi 6 000 nariadení.

Jozefove charakterové črty sa plne prejavili aj na jeho vládnutí. Bol vzdelaný (ovládal niekoľko jazykov, medzi nimi aj češtinu), skromný, pragmaticky založený. Hoci presvedčený katolík, neváhal presadzovať tvrdé reformy voči rímskokatolíckej cirkvi. Súčasne vyznával osvietenské ideály, ako toleranciu, princíp solidarity so slabšími, prirodzenú slobodu a rovnosť ľudí. Bol zástancom ekonomických teórií fyziokratizmu, podľa nich bohatstvo krajiny, stojace na využívaní pôdy, ktorú treba kultivovať, súvisí s bohatstvom jej obyvateľov. Nástojil na tom, aby sa venovala pozornosť roľníkom a riešila sa situácia poddaných; pôda ako zdroj bohatstva mala byť zdanená. Nepotrpel si na ceremonie, osobne kontroloval zavádzanie svojich reforiem a po monarchii často cestoval v prestrojení.

*Reformátorský
panovník*

Reforma verejnej správy Jozef II. posilňoval jednotu monarchie budovaním štátnej správy a byrokratického štátneho aparátu, do ktorého boli dosadzovaní panovníkovi lojálni úradníci. Pri obsadzovaní postov v ňom vládol princíp zásluhovosti a odbornosti. Vierovyznanie tu nezohrávalo úlohu a prístup do funkcií získali aj nešľachtici. Cieľom bolo vytvoriť unifikovaný štát podľa vzoru západných krajín. Ambície Jozefa II. sa pritom nekončili na hraniciach habsburskej monarchie, ale panovník uvažoval aj v intenciách Svätej rímskej ríše nemeckého národa.

Nadviazal na správne reformy svojej matky v rakúskych a českých krajinách a pokračoval v reorganizácii východných častí monarchie. Oslabil moc stavovských orgánov alebo ich zlikvidoval zoštátnením. Roku 1782 zlúčil Rakúsku a Českú dvorskú kanceláriu s dvorskou komorou aj Sedmohradskú a Uhorskú dvorskú kanceláriu vo Viedni. V Uhorsku zrušil Uhorskú dvorskú komoru a pričlenil ju k Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rade (Miestodržiteľskej rade). Tú dekrétom z 9. 12. 1783 premiestnil z Bratislavy do Budína, kde začal budovať nové administratívne centrum Uhorska.

Systematicky pokračoval v obmedzovaní a likvidovaní šľachtickej stavovskej samosprávy. Roku 1785 oslabil starú stoličnú organizáciu krajiny a stolice podriadil novozriadeným desiatim krajom (dištriktom). Z nich sa tri nachádzali na území Slovenska (Nitra, Banská Bystrica, Košice). Na čele dištriktu stál kráľovský komisár a delegovaní štátni úradníci. Jozef II. zrušil aj autonómiu slobodných kráľovských miest. Oslabenie stolíc sa dotklo i delegovania poslancov na snem, čo však nepredstavovalo problém, keďže Jozef snemy nezvolával.

Cenzúra Roku 1781 sa zmiernila cenzúra, keď ju Jozef II. odobral cirkvi a delegoval ju na štátnych cenzorov. Uľahčilo to rozvoj periodickej tlače, teda i slovenských novín. Keďže to umožnilo vyjadriť aj protireformné názory, Jozef vzápätí cenzúru posilnil, roku 1782 zriadil policajné ministerstvo a vybudoval zbor tajnej polície. Jeho cieľom bolo zamedziť kritiku svojich reforiem, takže cenzúra mala napomáhať ich realizáciu. Roku 1789 cenzúru zrušil, no pre udalosti Veľkej francúzskej revolúcie ju zakrátko opäť zaviedol.

Súdnictvo Jozef II. sa snažil o striktné oddelenie súdnej moci od moci politickej. Súdnictvo zoštátnil, vyňal spod právomoci stolíc, zmenil na niekoľkostupňové a vymedzil mu kompetencie. Vznikla sústava troch inšancií

s odvolacím právom: vrchnostenská pre poddaných, magistrátna pre mestá a krajinská pre šľachticov. Vrcholnou inštitúciou bol Najvyšší súdny dvor vo Viedni. Roku 1786 Jozef presadil dve normy – rakúsky občiansky zákonník a trestný zákonník (*Kodex Josephiani*). Obidva zákonníky zavádzali rovnosť v právach aj povinnostiach. Obmedzili mučenie a trest smrti umožnili iba za vlastizradu. Kým v českých a rakúskych krajinách zostali základom práva aj po smrti Jozefa II., v Uhorsku sa súdnictvo vrátilo k stavovskému systému. Zrušené boli aj hodnoverné miesta, ktoré nahradila pozemková tabuľa s archívom právnych listín v Budíne.

Pri unifikácii monarchie panovník neobišiel ani jazykovú otázku. Keďže latinčinu považoval za mŕtvy jazyk a oproti západnej Európe za archaizmus, 26. 4. 1784 vyhlásil za úradný jazyk aj v Uhorsku nemčinu. Jej zavádzanie sa malo diať postupne v horizonte troch rokov. Výber nemčiny súvisel jednak s jej postavením v západnej časti monarchie, jednak s víziou v prípade unifikácie Svätej rímskej ríše nemeckého národa pod habsburským patronátom. Námietky a žiadosti o zavedenie maďarčiny Jozef odmietol, lebo tento jazyk nebol v krajine rozšírený. Na druhej strane podporoval pestovanie národných jazykov ako predpoklad úspešného vzdelávania.

**Jazyková
otázka**

Jozef II. špecificky vnímal úlohu cirkvi vo fungovaní štátu. Jeho doktrína teórie štátu, spoločnosti a zreformovanej cirkvi sa nazýva jozefinizmus. Ako najvyšší správca cirkvi Jozef povýšil štát nad cirkev. Uznával katolícku cirkev ako oporu štátu, ale fakticky sa ju snažil viesť, pričom mala plniť jeho záujmy. Bol za náboženskú toleranciu ako prejav rovnoprávnosti. Zasahoval aj do liturgických detailov, zrušil veľa prvkov barokovej ľudovej zbožnosti (procesie, púte, cirkevné sviatky), pôsobil aj proti poverčivosti. Zbavil cirkev mnohých nástrojov, ako bola cenzúra či monopolné pôsobenie v školstve.

**Náboženské
a cirkevné
reformy**

Cieľavedome podnikal kroky na kontrolovanie katolíckej cirkvi na svojom území. Spočiatku išlo o prebratie kontroly nad aktivitami kontrolovanými z Ríma. Opatrenia sa týkali rádov, keď boli 24. 3. 1781 zrušené všetky ich povinnosti voči predstaveným v Ríme. Kláštory začali podliehať provinciálom podriadeným miestnym biskupom. Dňa 26. 3. 1781 bolo obnovené *placetum regium*, čiže zákaz publikovania pápežských búl a breve bez predchádzajúceho súhlasu panovníka,

ktoré bolo rozšírené aj na publikovanie a rozširovanie akéhokoľvek pápežského dokumentu. Panovník si tiež osoboval právomoc zakladať nové diecézy bez vedomia pápeža. Koncom roka 1781 už paralelne uplatňoval viaceré cirkevné reformy. Hoci pápež Pius VI. na jar 1782 strávil niekoľko týždňov vo Viedni, Jozefa II. od rozhodnutia o reforme cirkvi neodhovril.

Nová úloha farára Ideálom kňaza bol *bonus pastor* (dobrý pastier). Farár sa už nemal starať iba o bohoslužby, ale mal byť dušou celej farnosti, venovať sa chudobným, chorým a sirotám. Jeho úlohou ako štátneho úradníka v prvej línii „terénnej práce“ bolo informovať o novinkách v zákonodarstve, poučovať o chorobách a ich liečení, o nových plodinách a pod. Venovať sa mohol aj literárnej činnosti a vydávaniu osvetových spisov. Mal sa teda stať náboženským učiteľom, duchovným správcom, úradníkom, spisovateľom, sociálnym a hospodárskym pracovníkom, propagátorom inovácií v jednej osobe. Takmer modelovým príkladom bolo pôsobenie Juraja Fándlyho. Tomuto cieľu Jozef II. podriadil množstvo parciálnych reforiem – od unifikácie vzdelávania cez zmeny vo financovaní až po úpravu štruktúry farností. Spolu so svojimi poradcami sa tiež pokúšal posilniť postavenie nižšieho kleru voči cirkevnej vrchnosti aplikovaním zásady rovnosti. Sociálne postavenie kňazov bolo zároveň založené na nezávislom financovaní, keďže prvýkrát v dejinách dostávali štátny plat. Naopak, mnohé tradičné poplatky, napr. štóla (poplatok za poskytovanie sviatostí), boli zrušené. Zabezpečená bola aj výmena kňazov, nemohúci získali právo na dôchodok, na dožitie chorých boli založené špecializované ústavy.

Generálne semináre Novú úlohu rímskokatolíckej cirkvi mali uskutočňovať noví nositelia vychovaní v duchu jozefinizmu. Už dekrétom z 30. 3. 1783 Jozef II. zriadil generálne semináre a 1. novembra zakázal vyučovanie filozofie a teológie v kláštoroch aj na diecéznej úrovni. Okrem oslabenia viazanosti na jednotlivých biskupov bola panovníkovým cieľom unifikácia, teda vybudovanie inštitúcie so zabezpečením nielen rovnakého vyučovania, ale aj rovnakých životných podmienok. Keďže išlo o jeho vlastnú myšlienku, Jozef jej presadenie osobne kontroloval a jednotlivé semináre navštevoval. Obsah vzdelávania zahŕňal okrem teológie (pastorálna teológia, morálna teológia, cirkevné právo v jozefínskej interpretácii, hermeneutika Starého a Nového zákona) aj štúdium biblických jazykov

a francúzštiny, prípravu na pedagogické a praktické pôsobenie (metodika vzorových škôl, katechetika, homiletika), občianske náuky (etika, konfesijná i občianska tolerancia) a praktické predmety, ako napr. matematika, história, fyzika či teória poľnohospodárstva. V Uhorsku vznikli 1. 6. 1784 generálne semináre v Bratislave, v Záhrebe a v Jágri, posledné dva boli roku 1786 zlúčené a prenesené do Pešti. Po smrti panovníka sa vzdelávacia prax vrátila k predošlému stavu.

Okrem novej výchovy klerikov Jozef vydával aj nariadenia pre už pôsobiacich kňazov. Napr. roku 1782 nariadil farárom zbierať a knižne viazať všetky relevantné štátne dokumenty a verejne o nich informovať po skončení omše. Takisto mali archivovať svoje kázne, v ktorých bola zakázaná kritika zákonodarnej moci či kníh prepustených cenzúrou.

Novému trendu nezodpovedal stav farností, ktoré boli neraz príliš veľké, a tak farár nemohol na farníkov účinne pôsobiť. Preto Jozef II. vyzval biskupov, aby referovali o stave, a 12. 9. 1782 vydal pravidlá na zakladanie nových farností. Tie vznikali obnovovaním zaniknutých či delením rozsiahlych farností, v mestách aj pomocou rajonizácie. Ich počet sa pohyboval v stovkách. Dekrétom z 29. 1. 1782 cisár nariadil obsadzovať farské miesta konkurzmi, aby predišiel vrchnostenskému vplyvu.

**Reforma
štruktúry
farností**

Nový štandard financovania kňazov, seminárov, budovania nových farností vyvolal finančnú nerovnováhu. Pragmaticky uvažujúci panovník hľadal zdroje najprv v samotnej cirkvi. Reforma rádov bola spojená s vytvorením novej náplne pre existenciu kláštorov, ktorú Jozef II. podmienil požiadavkou užitočnosti, služby komunite a štátnemu záujmu. Zrušil alebo obmedzil počet kláštorov, najmä žobravé a kontemplatívne rády, ako boli kartuziáni, kamalduli, augustiniáni (eremiti), pavlíni, benediktíni, cisterciáni, premonštráti, dominikáni, kapucíni, karmelitánky, františkánky, cisterciánky, klarisky, augustiniánky a i. Františkánom, keďže pôsobili vo farskej pastorácii, iba obmedzil počet kláštorov. Podľa Jozefa boli tieto rády „*absolútne neužitočné pre spoločnosť a ako také sa nemohli páčiť ani Bohu, keďže ani neriadia školy, ani sa nestarajú o chorých a chudobných, ani nerozvíjajú vedu alebo iný druh poznania*“. Prax žobravých rádov navyše bola na hrane kresťanskej morálky, lebo pri legálnom žobraní používali tieto rády aj podvodné obchodné metódy (predaj devocionálií, zázračných bylín

**Rušenie rádov
a kláštorov**

a pod.) a zaťažovali predovšetkým chudobnejšie vrstvy. Napriek tomu štát ich kláštory ešte musel dotovať.

Rozhodnutie o ich zrušení panovník spravil koncom roka 1781 a prvý z dekrétov vyšiel 12. 1. 1782. V celej monarchii bolo z celkového počtu 2 047 kláštorov zrušených 738 (približne tretina), v Uhorsku 359, z toho asi 140 na území Slovenska. Do kláštorov boli vyslaní kráľovskí komisári, ktorí oboznámili komunitu o nariadení zrušiť ich kláštor a prevzali kľúče i súpis kláštorného majetku. Okrem budovy šlo aj o pozemky, knihy, nábytok a náboženské predmety. Budovy boli často odsvätené, predané a využívané na sekulárne účely (sklady, manufaktúry, nemocnice, školy, kasárne či sídla aristokracie) alebo opustené. Predmety sa zväčša rozpredali, pričom neraz dochádzalo k nevyčísľiteľným škodám najmä pri ničení historických umeleckých predmetov a kníh, ale i nehnuteľných pamiatok. O prevody majetku a správu financií sa staral tzv. náboženský fond. Financie z neho boli použité na zaopatrenie starých a chorých členov rádov, na zakladanie farností, škôl a na sociálne aktivity cirkvi.

Rehoľníci dostali na výber, či sa budú venovať pastoračnej činnosti vo farnosti, alebo odídu do dôchodku s pridelenou penziou. Tí, ktorí neboli ochotní vystúpiť z rehole, mohli prejsť do iného, nezrušeného kláštora svojho rádu alebo vstúpiť do iného rádu. Problematické to bolo u rehoľníčok, lebo v pastorácii pôsobiť nemohli. Niektoré kláštory zostali fungovať čiastočne, keď sa istý počet členov venujúcich sa aktívnej pastorácii staral o chorých a starých svojho rádu. Inde žili v kláštoroch príslušníci viacerých rádov. Finančné otázky zachovaných kláštorov prevzali tzv. komandatórni opáti, pomocou ktorých Jozef kontroloval všetky ekonomické aktivity.

Po obmedzení za vlády Márie Terézie Jozef II. zrušil všetky cirkevné bratstvá a zjednotil ich do Združenia lásky k blížnemu. Podobný zásah predstavovalo rušenie slobodomurárskych lóží a ich obmedzenie na jedinú lóžu v každom hlavnom meste jednotlivých krajín monarchie. Aj ich centrály totiž pôsobili v zahraničí.

Tolerančný patent Už v liste roku 1777 predstavil Jozef II. svoje úvahy o náboženskej tolerancii. Po nástupe na trón vydal 25. 10. 1781 pre Uhorsko *Tolerančný patent*. Ten priniesol náboženskú slobodu pre evanjelikov augsburského vyznania, kalvínov (reformovaných) a pravoslávnych (ortodoxných) a definitívne uzatvoril obdobie protireformácie. Nešlo

o plné zrovnoprávnenie, lebo vedúcu úlohu si naďalej zachovala katolícka cirkev. Patent však z občianskej stránky zrovnoprávnil všetkých bez ohľadu na vierovyznanie, takže nekatolíci mohli pôsobiť vo verejných úradoch, v štátnej službe, mohli mať domovské právo a voľne disponovať majetkom. Z cirkevnej stránky smeli nekatolíci vykonávať obrady, zriadiť si náboženskú obec, mať svojich kazateľov a učiteľov. Mohli si postaviť modlitebne, ale bez hlavných vchodov z ulice, bez veží a zvonov. Patent tiež zrušil reštrikcie týkajúce sa povinností navštevovať katolícke púte i právomoci katolíckych biskupov overovať nekatolíckych kazateľov. Nie všetci s ním súhlasili, nekatolíci ho však privítali a začala sa nová vlna širokého spektra ich aktivít. Miestami sa síce vyskytli prechmaty v duchu netolerancie, stále pôsobili niektoré obmedzenia, ale patent bol jednoznačným krokom vpred. Nebol zrušený ani po smrti Jozefa II.

Okrem nekatolíkov Jozef II. riešil aj situáciu iných marginalizovaných komún. Takou boli Židia. Hlavnou právnou normou, ktorá upravovala ich postavenie, bol patent *Systematica gentis Judaicae regulatio* z roku 1783. Židia sa mohli usádzať v slobodných kráľovských mestách a prenájsť si vidiecky majetok (pôdu), ale pod podmienkou, že ho budú sami obrábať. Banské oblasti zostali pre nich neprístupné. Mohli sa však neobmedzene venovať remeslám a vstupovať do cechov. Smeli sa vrátiť na miesta, odkiaľ boli v minulosti vyhnaní. Počas dvoch rokov sa mali naučiť jeden z jazykov monarchie (latinský, nemecký, maďarský). Deti mali možnosť navštevovať aj verejné školy a s výnimkou teológie študovať všetky odbory. Židia museli prijať nové, najčastejšie nemecké mená a podriať sa obmedzeniam pri náboženských zvykoch, napr. oholiť si brady. Neboli nútení nosiť židovskú hviezdu. Boli im zrušené niektoré osobitné poplatky, no naďalej platili tolerančnú taxu (daň), ktorá bola neutrálne premenovaná na komornú daň. Jozef II. chcel, aby sa zapojili do života monarchie a boli pre ňu užitoční, zreteľná bola aj snaha o ich kultúrnu asimiláciu (ponemčenie). Vďaka tejto priaznivej politike sa monarchia stala pre Židov prítiažlivou krajinou a ich počet v nej stúpol asi na 80 000.

Patentom z 9. 10. 1783 chcel Jozef II. vyriešiť aj postavenie Cigánov (Rómov). Zakázal im kočovanie, žobranie, bývanie v šiatroch, obchodovanie s koňmi, hudbu aj vlastný jazyk. Museli sa riadne obliekať a uzatvárať manželské zväzky. Nespolupracujúci boli vyhostení do

Otázka menšín